

„JAZYK JE ZÁZRAK A DOBRODRUŽSTVÍ“¹ K ŽIVOTNÍMU JUBILEU DOCENTKY MIRJAM FRIEDOVÉ²

V roce 2021 se dožívá životního jubilea přední česká i světová lingvistka docentka Mirjam Friedová. Ač ona sama za dobu svého dlouholetého působení v jiných akademických prostředích odvykla našim střeoevropským zvyklostem takové osobní milníky veřejně připomínat, mně osobně je ctí, že můžu přiblížit nejen konkrétní momenty její profesní dráhy, ale zejména se zamyslet nad tím, co mně osobně připadá na její práci jedinečné a inspirativní.

Odborný vývoj Mirjam Friedové se člení do tří období. Nejprve absolvovala v letech 1976–1981 magisterské studium bohemistiky a klasické filologie (se zaměřením na latinu) na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, k němuž v roce 1979 připojila ještě studium anglistiky tamtéž. V letech 1981–1982 působila v oddělení pro dějiny českého jazyka Ústavu pro jazyk český Československé akademie věd, k čemuž měla díky své oborové kombinaci výborné předpoklady.

Od roku 1982 do roku 2008 žila ve Spojených státech amerických, kde získala další magisterský a poté doktorský titul a působila na různých univerzitách. Doktorské studium v oboru obecná lingvistika absolvovala na Kalifornské univerzitě v Berkeley pod vedením kognitivního lingvisty Charlese Fillmora v roce 1995. V rámci svého doktorského studia se zabývala gramatickým subjektem v jazycích s pádovým systémem, konkrétně v češtině a drávidském aglutinačním jazyce kannadštině. Po získání doktorského titulu působila jako odborná asistentka postupně na Oregonské univerzitě, v Berkeley a nejdříve, v letech 2001–2008, vyučovala lingvistiku a slavistiku na Princetonské univerzitě.

Z doby jejího amerického působení lze jako nejvíce určující rozeznat vliv Charlese Fillmora. Fillmore ji přivedl ke konstrukční gramatice jako tehdy vznikající teorii kognitivního popisu gramatiky³ a postupně se stala jednou z hlavních ambasaderek tohoto pojetí konstrukční gramatiky na dnes relativně teoreticky rozrůzněném poli konstrukčních přístupů. Fillmorovská konstrukční gramatika (v soudobých klasifikacích označovaná typicky jako *Berkeley Construction Grammar*) se podle mého soudu vyznačuje tím, že přes úsilí o přesnost popisu a různé způsoby jeho formalizace je přístupem nejen kognitivním (tak jako Langackerova kognitivní gramatika), ale od počátku i výrazně funkčním: tento přístup široce zohledňuje podmínky úspěšného osvojování a užívání jazykových jevů, předpokládá, že jazyková znalost se ustavuje situačně zkušeností zahrnující jazykové i encyklopedické složky, a nakonec přesvědčivě dokládá komunikační a sémantické podmínky ustalování gramatické formy. Všechny tyto rysy jsou přítomné jak v pracích Fillmorových, tak v textech Mirjam

1 Viz rozhlasový rozhovor Mirjam Friedové se Zbigniewem Czendlikem: <https://dvojka.rozhlas.cz/host-lingvistka-mirjam-friedova-8291673> [cit. 7. 3. 2021]

2 Tato práce vznikla za podpory projektu *Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě* reg.č.: CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734 financovaného z Evropského fondu pro regionální rozvoj.

3 Zakládající práce k principům konstrukční analýzy vyšla v roce 1988 ve spoluautorství Fillmora, Paula Kaye a Catherine O'Connorové (Fillmore — Kay — O'Connor, 1988).

Friedové. Z četby jejích textů uvádějících do konstrukční gramatiky (Fried — Östman, eds., 2004, viz úvod a kapitola 2; v češtině Fried, 2013) i těch věnovaných vlastnímu originálnímu výzkumu vysvětluje její schopnost fillmorovský přístup k jazyku domýšlet a rozvíjet, mimo jiné jeho adaptaci na popis mluveného jazyka při nezbytném zohlednění roviny diskurzu.

V roce 2008 byl Mirjam Friedové udělen habilitačním řízením na Helsinské univerzitě titul docent v oboru obecná lingvistika. Tímto rokem započala opět česká fáze její kariéry — nejprve v oddělení gramatiky Ústavu pro jazyk český AV ČR, od roku 2011 pak v Ústavu obecné lingvistiky FF UK, kde působí dodnes. Po návratu do České republiky vedle vlastní pedagogické a vědecké činnosti postupně přistupovala na různé příležitosti působit ve vedoucích či poradních rolích v rámci akademické samosprávy, které vždy chápala jako možnost přinášet do českého prostředí své zkušenosti z jiných prostředí, vedle amerického též například finského, kde dlouhodobě působí v různých institucích v roli oponentské či hodnotitelské. V letech 2011–2014 a 2018–2019 tak vedla svůj domovský Ústav obecné lingvistiky FF UK. V letech 2014–2018 zastávala funkci děkanky FF UK, jako první žena od jejího založení v roce 1348. Od roku 2018 stojí v čele největšího výzkumného projektu, jaký kdy Filozofická fakulta Univerzity Karlovy získala, totiž mezioborového projektu Operačního programu Výzkum, vývoj a vzdělávání, výzvy Excelentní výzkum, pod názvem *Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu v propojeném světě (KREAS)*, do něž je na dobu pěti let zapojeno na 150 akademických a vědeckých pracovníků z oblasti humanitních a sociálních věd.⁴

V podobném duchu služby lingvistickému společenství až ohromí šíře činnosti docentky Friedové v odborných asociacích, redakcích časopisů a knižních řad či hodnotitelských orgánech — mnohdy je přitom její role zásadní, iniciující. Vzhledem k omezenému prostoru na základě subjektivního výběru zmiňuji alespoň to, že v nakladatelství John Benjamins stála u zrodu úspěšné knižní řady *Constructional Approaches to Language*, v níž koeditovala některé zásadní kolektivní monografie představující vývoj konstrukční gramatiky (Fried — Östman, 2004; Östman — Fried, 2005; Fried et al., 2010). V témže nakladatelství podnítila založení specializovaného časopisu pro konstrukční gramatiku a sémantiku rámců *Constructions and Frames*, v jehož čele stála společně s Kiki Nikiforidou během posledních deseti let. V letech 2014–2020 působila jako hodnotitelka prestižních lingvistických projektů European Research Council a díky této zkušenosti se v roce 2021 stala členkou excelentní skupiny Univerzity Karlovy a Akademie věd ČR zaměřené na podporu podávání a zvyšování konkurenceschopnosti žádostí o projekty ERC z České republiky.⁵ Mirjam Friedová rovněž stojí od roku 2017 v čele České asociace kognitivní lingvistiky,⁶ jež v roce 2019 uspořádala ustavující konferenci a je jako jedna z národních asociací přidružena k Mezinárodní asociaci kognitivní lingvistiky ICLA. V roce 2020 byla jmenována mimořádnou profesorkou Univerzity Karlovy.

Odborně se Mirjam Friedová dlouhodobě zabývá zejména syntaxí. Zajímá ji přitom dynamičnost jazyka, tedy flexibilita, s níž jej mohou mluvčí uzpůsobovat svým

4 Podrobnosti o projektu viz www.kreas.ff.cuni.cz [cit. 20. 2. 2021].

5 K této iniciativě viz <https://cuni.cz/UK-6311.html?news=11717&locale=cz> [cit. 20. 2. 2021].

6 Viz <https://calc.ff.cuni.cz> [cit. 20. 2. 2021].

proměnlivým komunikačním potřebám. Důsledkem takových proměňujících se komunikačních požadavků na jazykový systém jsou kategoriální, funkční i formální posuny jazykových prostředků. Tady, domnívám se, spočívá vlastní jádro jejího lingvistického zájmu, z něž plynou všechna konkrétní témata, jimiž se zabývá. Jedná se zaprvé o vývoj gramatiky ve staré češtině, zejména ve 14. a 15. století. Nejrozsáhlejším syntetickým příspěvkem je monografie (2015) věnovaná vývoji staročeských participií přítomných, na nichž Friedová pomocí konstrukční gramatiky ukazuje na funkční motivace pro pozorovaný vývoj daných participií směrem k atributivní gramatice a zároveň detailní kvalitativní analýzou jednotlivých typů dokladů demonstruje posun od prvotního pronikání daných tvarů do nových kontextů až po jejich konstrukcionalizaci. Významné jsou i její četné syntetické práce zahraniční, demonstrující výhody konstrukčního přístupu při popisu vývoje jazyka (Fried, 2009, 2013a). K rozvoji konstrukčního pohledu na vývoj češtiny přispívá Friedová i jako školitelka (Pergler, 2020).

Dynamika vývoje gramatického systému je podle Friedové rovněž výrazným rysem současného jazyka: odsud se odvíjí její fascinace syntaxí mluvené češtiny. I zde ji zajímají jednotky, které podléhají rozšiřování funkcí a kategoriálnímu rozrůznění: můžeme například uvést dlouhodobý zájem o reflexivizaci (Fried, 2007), vztah dativů a interakčních dativů (Fried, 2010a) nebo o vývoj konektorů od spojovacích funkcí k funkcím pragmatickým (Fried — Ůstman, 2005; Fried, 2010b) či distribuci a funkce relativizačních prostředků (Fried, 2010c; Fried — Lipská, 2020). Spolu s kolegy ze svého badatelského týmu *Empirical Perspectives on Communication and Cognition* postupně naplňuje potřebu kombinovat ve výzkumech mluveného jazyka popis jazykové a prozodické, a případně i gestické či neverbální složky do jednoho komplexního, multimodálního popisu, neboť naše zkušenost s mluveným jazykem je multimodální. Skvělým příkladem tohoto způsobu vývoje jejího výzkumu a uvažování je společný příspěvek s Pavlem Machačem pojednávající o formální a zvukové redukci spojky *jestli(že)* v různých systematicky se ustavujících syntaktických a pragmatických vzorcích v mluvené češtině (2019, 2021).

Velkou předností toho, jak Friedová přistupuje k analýze jazyka a komunikace i jak o nich píše, je to, že slučuje některé aspekty, které až tak často v analýzách spojené nevidáme: už jsem zmínila, že ač se věnuje syntaxi, nezaměřuje se na izolovanou, autonomní analýzu tohoto plánu, ale v duchu konstrukční gramatiky přistupuje ke sledovanému jevu vždy z kognitivní i komunikační perspektivy: to prakticky znamená, že jednak zohledňuje, nakolik její obecná tvrzení o povaze jazyka odpovídají soudobým poznatkům kognitivní vědy o tom, jak si utváříme znalost jazyka a jak jazyk užíváme, jednak vždy sleduje funkci, kterou dané prostředky plní v určitém jazykovém a komunikačním kontextu, neboť právě tam lze často identifikovat zárodky pro extenzi významovou či diskurzivní. Za druhé kvůli povaze materiálu, kterým se zabývá nejčastěji, tj. korpusey diachronními či mluvenými, je typicky odkázána na hloubkovou kvalitativní analýzu materiálu. Vždy mě fascinovalo, jakým způsobem Mirjam Friedová jak ve svých přednáškách, tak v textech provádí kvalitativní analýzu: pečlivě, krok za krokem, ale přitom odvážně, se schopností na základě rozpoznání klíčových vlastností sledovaných konstrukcí dospět k podložené generalizaci, jež se následně může stát předmětem navazujícího elicitačního ověřování. V dnešní

době, kdy dominantní trendy v empirické lingvistice stojí na kvantitativních analýzách, je nutné kultivovat také tyto dovednosti jemné kvalitativní analýzy a argumentace z ní vycházející: jsem přesvědčena, že texty Mirjam Friedové jsou pro čtenářův rozvoj v tomto umění skvělou učebnicí. Ukazují to například její studie věnované demonstraci možností konstrukční gramatiky v oblasti diachronní analýzy (Fried, 2009) nebo popisu spontánních interakcí (Fried, 2010c). Nejnovějším textem, který toto mé tvrzení vynikajícím způsobem dokládá, je studie *Discourse-referential patterns as a network of grammatical constructions*, jež vyjde v roce 2021 v tematickém čísle časopisu *Constructions and Frames* věnovaném konstrukcionalizaci na úrovni diskurzu. Friedová v něm vychází ze svého dlouholetého zájmu o interakční dativy v kontextu jiných dativních konstrukcí a ukazuje, že dativní konstrukce v češtině nejsou založeny na hierarchickém, nýbrž na komplexnějším síťovém uspořádání gramaticko-sémanticko-funkčních vztahů. Tato demonstrace jí pak umožňuje podchytit naprosto zásadní teoretické důsledky, totiž ukázat, jak se může utvářet interakční gramatický systém a jak jej lze zachytit prostřednictvím nástrojů konstrukční gramatiky. Tato studie tak nejenže přispívá k naprosto stěžejním debatám v soudobé konstrukční gramatice (týkajícím se jednak síťového uspořádání gramatické znalosti, jednak existence ustálených konstrukcí na úrovni diskurzu), ale zároveň umožňuje uvažovat přímo o kognitivně-funkční interakční konstrukční gramatice jako o adekvátním modelu mluveného jazyka v jeho specifčnosti, situační ukotvenosti a intersubjektivní povaze.

O dopadu odborného působení předního člena akademické obce nám jistě řekne mnoho činnost jeho žáků a pokračovatelů. Jako členka jejího badatelského týmu se rozhodně cítím být její žačkou, i když jsme formálně v tomto vztahu nikdy nebyly. Vážím si toho, že spolu můžeme spolupracovat i jako kolegyně a podporovat rozvoj konstrukčního popisu v českém prostředí a na češtině: počet doktorandů a diplomantů Mirjam Friedové, kteří se zaměřují jak na vývoj jazyka, tak na současný mluvený jazyk a jeho syntax v češtině i dalších jazycích, sám o sobě dokládá, že její cíl se naplňuje měrou vrchovatou a že česká konstrukční škola je — i z mezinárodního hlediska — na vzestupu. Vedle smysluplnosti přístupu samotného na tom má obrovskou zásluhu Mirjamina otevřenost novému, vstřícnost k novým studentům a nápadům i schopnost představit v pedagogických i odborných vystoupeních silné stránky tohoto přístupu tak, že je těžké mu odolat. Ráda při všech vhodných příležitostech říkám, že můj odborný svět od roku 2009, kdy jsme se s Mirjam poznaly, už nebyl a není stejný: volím tato slova proto, že ač vypadají nenápadně, pro mě představují tu nejlepší vizitku, jakou může učitel dostat. Tento příspěvek se snažil takovou vizitku docentce a mimořádné profesorce Univerzity Karlovy Mirjam Friedové s vděčností vystavit.

LITERATURA

FILLMORE, Ch. — KAY, P. — O'CONNOR, K. (1988): Regularity and idiomatcity in grammatical constructions. The case of LET ALONE. *Language*, 64, č. 3, s. 501-538.

FRIED, M. (2007): Constructing grammatical meaning. Isomorphism and polysemy in Czech reflexivization. *Studies in Languages*, 31, č. 4, s. 721-764.

- FRIED, M. (2009): Construction Grammar as a tool for diachronic analysis. *Constructions and Frames* 1, č. 2, s. 261–290.
- FRIED, M. (2010a): Grammar and interaction: new directions in constructional research. *Constructions and Frames*, 2, č. 2, s. 125–133.
- FRIEDOVÁ, M. (2010b): Constructions and frames as interpretive clues. *Belgian Journal of Linguistics*, 24, tematické číslo *Frames: from grammar to application*, P. SAMBRE — C. WERMUTH (eds.), s. 83–102.
- FRIED, M. (2010c): Accusative resumptive pronouns in the Czech relative clauses with absolute relativizer *co*. *Korpus, gramatika, axiologie* 1, č. 1, s. 16–29.
- FRIED, M. (2013a): Principles of Constructional Change. In: Th. HOFFMANN — G. TROUSDALE (eds.), *The Oxford Handbook of Construction Grammar*. Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780195396683.013.0023
- FRIED, M. (2013b): Pojem konstrukce v konstrukční gramatice. *Časopis pro moderní filologii*, 95, č. 1, s. 9–27.
- FRIED, M. (2015): *Kontextové faktory ve vývoji gramatických kategorií*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- FRIED, M. (v tisku): Discourse-referential patterns as a network of grammatical constructions. *Constructions and Frames*, tematické číslo.
- FRIED, M. — LIPSKÁ, K. (2020): Dvě relativizační strategie v češtině: konstrukčněgramatický přístup. *Naše řeč*, 103, č. 1–2, s. 37–54.
- FRIED, M. — MACHAČ, P. (2019): Between syntax and sound in conversational language: preliminary observations. *Slavic Cognitive Linguistics Conference*, 12.–14. 10. 2019, Harvard University.
- FRIED, M. — MACHAČ, P. (2021): Fonetické redukce a vyjadřování jistotních postojů v insubordinačních strukturách. *Časopis pro moderní filologii*, 103, č. 1, s. 7–35.
- FRIED, M. — ÖSTMAN, J.-O. (eds.) (2004): *Construction Grammar in a Cross-language Perspective*. Amsterdam: John Benjamins.
- FRIED, M. — ÖSTMAN, J.-O. (2005): Construction Grammar and spoken language: the case of pragmatic particles. *Journal of Pragmatics* 37, č. 11, s. 1752–1778.
- FRIED, M. — ÖSTMAN, J.-O. — VERSCHUEREN, J. (eds.) (2010). *Variation and change: pragmatic perspective*. Amsterdam: John Benjamins.
- ÖSTMAN, J.-O. — FRIED, M. (eds.) (2005): *Construction Grammars: cognitive grounding and theoretical extensions*. Amsterdam: John Benjamins.
- PERGLER, J. (2020): *Česká reflexivní deagentizace v diachronním pohledu*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.

Eva Lehečková | Ústav českého jazyka a teorie komunikace,
 Filozofická fakulta Univerzity Karlovy | nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
 ORCID ID: 0000-0002-3064-6414
 eva.leheckova@ff.cuni.cz